

De què parlem quan parlem de nacionalisme espanyol a Catalunya? Una aproximació sociològica (i III)

Malgrat que el procés independentista ha captat l'atenció acadèmica, mediàtica i política, aquestes mateixes esferes han analitzat poc el nacionalisme espanyol català | Pensem.cat hi fa una ullada

La Guardia Civil es percep com un element identificatiu d'espanyolitat. A la imatge, un manifestant exhibeix una bandera espanyola en què hi ha estampat l'escut del cos en una concentració de protesta davant de Catalunya Ràdio. | Adrià Costa.

Aquest és un text dividit i que s'ha publicat en tres parts per qüestions pràctiques. Podeu llegir cadascuna d'aquestes parts de manera autoconclusiva però es recomana llegir-ne totes tres per comprendre la totalitat de la discussió sobre l'estudi del nacionalisme

espanyol

Anàlisi empírica del nacionalisme espanyol: acció i praxis

L'estudi de com el nacionalisme espanyol es concreta en accions i pràctiques és quelcom més complex que el comentat a les altres dues parts del text, donat el canvi substancial de l'origen de les possibles fonts d'informació. De nou, aquí es podria distingir entre un primer tipus d'estudi en un pla més polític i institucional i un altre més social i individual. Pel que fa a aquest primer tipus, podrien elaborar-se tant estudis latitudinals com longitudinals sobre la relació institucional, política i jurídica entre institucions i òrgans de l'Estat espanyol i de la Generalitat de Catalunya. Podria, per exemple, estudiar-se l'evolució de la imposició del castellà a Catalunya a través de diferents legislacions i mesures, com denuncia l'ONG Plataforma per la Llengua, o la negació constant de competències al Parlament de Catalunya, des de la retallada de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 2006 a la llarga llista de recursos i sentències del Tribunal Constitucional d'Espanya contra lleis del Parlament. Pel que fa al segon tipus d'estudi, però, s'hi troba la dificultat d'enregistrar successos o de realitzar-ne estudis experimentals, amb la qual cosa la recerca és limitada a fonts d'informació parcials com les que es comenten a continuació.

Una primera font, un gran esforç periodístic per part de Jordi Borràs (2018), és un recull de d'agressions de motivació unionista que van tenir lloc entre el 8 de setembre i l'11 de desembre de 2017. En total, 139 incidents violents classificats que l'autor emmarca en una "onada de catalanofòbia i anticatalanisme" (Borràs, 2018, p. 9), conceptes que fàcilment podrien vincular-se al nacionalisme espanyol a nivell teòric i empíric. Són considerades fonts d'informació parcials perquè aquest recull es basa només en fets mínimament documentats i resulta pràcticament impossible recollir la totalitat d'incidents d'aquesta mena que tenen lloc, alhora que tampoc no hi ha una manera sistematitzada de recollir-los -deixant de banda les dades dels que arriben a denúncia-. Aquestes condicions limiten la qualitat i l'extensió de l'anàlisi que se'n vulgui fer, però pot revelar dades interessants com el fet que **la violència ja no és qualificable com d'origen exclusivament ultradretà** i que, d'alguna manera, s'ha fet transversal en la defensa de "la unitat d'Espanya".

Una iniciativa similar a aquesta és la de la recent Cartografia de la intolerància política (2019) de l'Oficina de Drets Civils i Polítics de la Generalitat de Catalunya, amb un total de 602 punts marcats, amb dades del 1 de gener de 2017 fins al moment de la publicació del mapa, que inclou tota mena d'accions sense valorar-les ideològicament. De nou, aquí el propi lloc web admet que aquest no és un informe exhaustiu ni complet, tot i que afirma ser "una mostra prou significativa per extreure'n conclusions sòlides" (Cartografia de la intolerància, 2019). En aquest cas, es recullen dades d'un mínim de sis fonts diferents: denúncies rebudes directament, recerca des de l'Oficina, una altra cartografia del col·lectiu ComuniCATs, l'informe de Borràs ja esmentat, un altre informe sobre la violència política elaborat per l'entitat "Impulso Ciudadano" i la informació que han facilitat els partits polítics. El criteri per incloure els fets va ser que l'incident estigués "motivat per la ideologia política de la persona agredida o del col·lectiu, entitat o institució atacada" i la seva tipologia diferencia, per un banda, entre atacs contra la integritat física, intimidacions, insults i amenaces, i, per una altra, entre atacs contra particulars i contra entitats. També existeix una cartografia similar (Generalitat de Catalunya, 2018) en relació a "la repressió viscuda a Catalunya des que es va iniciar el procés per al referèndum de l'1 d'octubre" (Cartografia de la repressió, 2019).

Malgrat les limitacions, doncs, **aquesta iniciativa seria un bon punt de partida per analitzar la distribució geogràfica i naturalesa dels incidents de caire espanyolista**. Aquesta mena de dades són importants especialment avui dia en un context on els mitjans de comunicació poden fàcilment recrear una visió esbiaixada de la realitat al donar més protagonisme a uns incidents que a uns altres. Una altra manera d'aproximar-se a aquestes pràctiques del nacionalisme espanyol

podria ser a través d'estudis qualitius sobre grups d'ultradreta que periòdicament es manifesten al carrer amb simbologia feixista. Els inconvenients d'aquesta proposta, però, és que s'elaborarien unes conclusions difícilment generalitzables a tot el nacionalisme espanyol i que es tracta d'un espai sociopolític amb un accés probablement força difícil per als recercadors.

De característiques similars però fixant l'atenció sobre la llengua, trobem informes com el de discriminacions lingüístiques 2017, elaborat per Plataforma per la Llengua (2018). Les dades no permeten generalitzar-ne conclusions però sí evidencien un alt nombre de casos provinents de les forces de seguretat de l'Estat, així com de jutges i registres. L'entitat compta amb un servei sistematitzat per rebre queixes lingüístiques però sembla que els informes no segueixen un model concret d'anàlisi i redacció. Així, d'entre els més recents, tenim un exclusiu de casos de discriminació lingüística per part de les administracions públiques de l'Estat (2019a) i un altre de queixes lingüístiques generals (2019b). En aquest darrer informe també es troben, de qüestions interessants, com que les queixes es concentren sobretot a les àrees metropolitanes de Barcelona i Tarragona. També s'hi afirma que **des de 2014 fins a 2018 les queixes a l'àmbit públic han pujat d'un 16,4% a un 37% del total de queixes**. La tipologia que fan de les queixes permet classificar-les segons àmbit i sector, exposant a organismes com el Departament de Salut com a un focus important de queixes (Plataforma per la Llengua, 2019b). En tot cas, la Plataforma publica periòdicament estudis i informes que si més no, són una font exploratòria força elaborada.

Mapa de la Comunitat Autònoma de Catalunya amb el nombre de queixes lingüístiques per comarques. Foto: Plataforma per la Llengua, 2019.

Una de les qüestions que s'explora al darrer informe esmentat és la de la intencionalitat d'aquestes discriminacions lingüístiques, doncs és la llengua un àmbit de reivindicació fonamental de l'espanyolisme. Les dades més recents i semblants a una aproximació com aquesta són les de l'Enquesta d'usos lingüístics de la població 2018 (Direcció General de Política Lingüística, 2019), la qual mostra, per exemple, que hi ha **un 23,6% de la població que afirma no fer servir el català mai en un dia qualsevol** (DGPL, 2019). Seria un error vincular l'ús del castellà en detriment del català amb el nacionalisme espanyol perquè les raons que ho motiven són múltiples, però sí pot intuir-se que en aquest gruix de gent que o bé no sap català ni té interès en aprendre'l o bé en sap i no l'empra, pot haver-hi una qüestió de militància lingüística. Quines són les característiques i condicions del rebuig a entendre o parlar el català a Catalunya, si és que existeix, mereix una atenció especial en aquests darrers anys en què el percentatge de població que té el català com a llengua d'identificació es troba a mínims pràcticament històrics (DGPL, 2019, p. 14). Com a referència d'estudis anteriors sobre aquesta qüestió tenim un article que aplica la teoria de jocs a les actituds lingüístiques d'immigrants i autòctons a Catalunya a la dècada dels 80 (Laitin i Solé, 1983), seria interessant de realitzar-ne una actualització en el context sociolingüístic actual.

Amb això tanca el darrer àmbit de recerca del que s'ha definit com a aproximació empírica. Com ha

quedat palès, l'estudi de les accions i pràctiques que es vinculen a l'espanyolisme a Catalunya depèn, en bona mesura, de poder construir les dades adequades. Com a exemples només hi ha informes i publicacions similars, però tot i així aquest segueix sent un àmbit potencialment explorable. A més de les relacions institucionals entre l'Estat espanyol i Catalunya, els incidents d'intolerància política i les discriminacions lingüístiques, poden tractar-se temes com el de les pràctiques culturals -existeixen diverses associacions i cases regionals espanyoles a Catalunya-, el del consum cultural -com discuteix Gendrau i Julià (2012) amb dades de l'antic Baròmetre de la Comunicació i la Cultura de 2007- o la capacitat de mobilització política de l'unionisme -poden comparar-se l'assistència i els actes que han tingut lloc a les seves darreres manifestacions i concentracions, com de tant en tant es comenta als diaris-. L'esmentat estudi de Valero (2018) també és interessant en aquesta línia perquè confirma, a través de l'anàlisi estadística, que **les preferències polítiques com el suport a la independència, el nacionalisme català i la identificació nacional influeixen més sobre les preferències mediàtiques que ancoratges culturals com el lloc de naixement o la llengua**. Això es podria relacionar amb les dades sobre televisió a on veure els informatius i partit polític que s'han comentat a la primera part del text, però Valero (2018) ignora completament la qüestió del nacionalisme espanyol.

Aproximació històrica al nacionalisme espanyol

Revisada bona part de la literatura acadèmica sobre la temàtica, val la pena ara explorar una aproximació diferent que si bé segueix mètodes i tècniques de recerca propis, no necessàriament científics, poden ser una referència acadèmica per a la recerca en qualsevol dels àmbits exposats. De fet, el teòric social Jon Elster (2007) proposa i defensa un tipus de ciència social qualitativa basada en l'anàlisi detallat de casos concrets explicables a través de mecanismes i amb l'atenció posada en la generalització, apartada de metodologies de caire exclusivament quantitativ, estadístic o matemàtic. Dit això, cal diferenciar aquí entre el que és pròpiament recerca històrica del que és periodisme, assaigs especialitzats o altres textos amb referències històriques. Així, per exemple, s'hauria d'excloure aquí l'esmentat llibre de Jordi Borràs (2016) en el qual s'exposa evidència de les vinculacions de SCC amb l'extrema dreta espanyola a Catalunya. En tot cas, aquesta mena de texts poden servir de fonts exploratòries o de punts de partida, doncs si bé l'acció col·lectiva és moltes vegades estudiada des de la perspectiva d'uns agents racionals (Olson, 1965), resulta rellevant alhora conèixer qui organitza o promou aquesta acció.

Tornant a la història, **és difícil trobar recerques ben fonamentades sobre l'espanyolisme a Catalunya dels darrers anys**, potser perquè és encara massa recent. El llibre de Joan B. Culla (2009) que repassa l'evolució del Partit Popular Català (PPC) des dels seus antecedents polítics durant la dècada dels 70 fins a la seva situació l'any 2008, per exemple, és una recerca interessant pel que fa als antecedents de l'espanyolisme a Catalunya. Amb tot tipus de detalls pel que fa a cognoms, vots, congressos, estadístiques i debats, el llibre explora qüestions com les tensions del PPC entre seguir les instruccions del PP estatal de sufocar les demandes catalans de més autogovern i desenvolupar una proposta política pròpia per a Catalunya. Així, el més recent que s'explora és la difícil presidència del vilanoví Josep Piqué i Camps entre el 2003 i el 2007, economista amb una llarga trajectòria política a Catalunya i a l'Estat espanyol. En aquest context, el 30 de setembre de 2005 el ple del Parlament de Catalunya va aprovar la proposta de nou Estatut amb l'únic vot negatiu del PPC, segons la lògica estatal que la proposta suposava un perill constitucional i nacional per a Espanya (Culla, 2009). S'hi explora també, breument, com el partit va provar inicialment d'apropar-se i aliar-se, sense reeixir, amb Ciutadans-Partido de la Ciudadanía, i el seu discurs crític amb la normalització del català, quan va néixer formalment el 2006.

Santiago Abascal i Aleix Vidal-Quadras, el 2014 en un míting electoral de Vox. Foto: Bernat Ferrer.

Si bé el PPC mai no ha arribat al nombre de votants que sí va arribar a assolir Ciutadans, d'aquest espai n'han sortit figures com el seu expresident **Aleix Vidal-Quadras i Roca**, que a les eleccions al Parlament Europeu de 2014 va arribar a presentar-se amb Vox i és antecedent de la defensa oberta de la nació espanyola a Catalunya. Sens dubte, anàlisis històriques similars sobre l'aparició i creixement polític de Ciutadans -com a partit nascut a Catalunya i estès a l'Estat espanyol- i Vox -com a partit nascut a l'Estat espanyol i estès a Catalunya- seran de gran interès. Mentrestant, de nou, es pot comptar amb nombroses anàlisis periodístiques com una d'Albert Balanzà (2006) sobre l'origen i evolució polítics de la ja esmentada "Ciutadans de Catalunya". Més enllà d'això, si bé aquest text tracta només l'espanyolisme a Catalunya, **seria un error obviar el marc de referència estatal en què s'inscriu aquest nacionalisme**. De revisions de la construcció històrica del nacionalisme espanyol, se'n trobaran un munt, es centra aquí l'atenció només a unes poques com a exemple.

De nou, al llibre de l'historiador Xosé M. Núñez (2018) pot trobar-se una altra referència a la **negativa dels defensors d'Espanya com a nació a definir-se com a nacionalistes**. L'autor descriu aquest nacionalisme espanyol en base a postulats bàsics com la idea que Espanya és una nació i, per tant, l'únic subjecte sobirà amb drets polítics col·lectius, el reconeixement que la condició nacional d'Espanya no deriva exclusivament del pacte cívic expressat en la Constitució i que existeix històricament des de, com a mínim, el segle XV, i l'oposició a qualsevol secessió de parts del territori a on pugui predominar, de manera clarament majoritària i continuada, una consciència nacional diferent a l'espanyola. Núñez (2018) exposa altres fets que han aparegut al llarg del text, com que **el nacionalisme espanyol és identificable al llarg de l'eix dreta-esquerra**. Així, des de la dreta, trobaríem tant una corrent minoritària hereva del nacional-catolicisme com una de constitucionalista més democràtica. Pel període del 1975 al 2018, del que ell anomena "neonacionalisme conservador" (Núñez, 2018) destaca la reacció continua contra els "nacionalismes perifèrics" i la relegitimació històrica i política d'Espanya. Segons l'autor, aquest

nou nacionalisme constitucional faria seu el concepte de democràcia i equipararia així els nacionalismes perifèrics a l'espanyol franquista pel seu suposat caràcter etnicista i excloent (Núñez, 2018). Des de l'esquerra, es troba tant una recuperació del missatge patriòtic en positiu en base a una nació política situada per sobre de les "nacionalitats culturals", com un limitat reconeixement de la pluralitat.

D'altres autors, com Riquer i Permanyer (1994, p. 29), posen el focus en que **el nacionalisme espanyol és un moviment fracassat "perquè no ha aconseguit construir un estat-nació sòlid i plenament acceptat"**, en constant lluita amb la resta de "nacionalismes hispànics" per imposar-s'hi. Sánchez-Cuenca (2018), també en aquesta línia, planteja que el nacionalisme espanyol té com a línia vermella el reconeixement de la pluralitat nacional, de manera que Catalunya suposaria una amenaça a la pròpia supervivència d'Espanya. D'aquí, exposa l'autor, el com de problemàtic va ser l'article I de l'Estatut amb l'enunciat "Catalunya és una nació" (Sánchez-Cuenca, 2018). Des d'aquesta perspectiva, per tant, es podria entendre el nou espanyolisme de la darrera dècada com una mena de nova embranzida de diversos actors, òrgans i entitats per evitar la victòria d'un nacionalisme català aparentment encoratjat pel procés. Amb tot això, **val la pena destacar l'aprofitament polític que s'ha fet històricament de la immigració espanyola a Catalunya**, com s'exposa al llibre "Fabricar l'immigrant" (García, Espasa, Sastre i Zambrano, 2009). Connectant amb el llerrouxisme del segle XX, raona el llibre, els partits espanyolistes com el PPC i C's concebrien la llengua catalana com a element de divisió i estratificació social, generant un conflicte entre una suposada comunitat castellanoparlant i una altra catalanoparlant que escindeixen la societat catalana en dos -defineixen aquest discurs com a "biculturalisme" (García et al., 2009).

No es continuarà aquí amb aquest fil perquè si bé el nacionalisme espanyol pot dir-se que pivota sobre unes idees bàsiques més o menys generals, cada historiador les matisarà com cregui convenient i amb aquests exemples és suficient com per a oferir-ne una introducció. En definitiva, la perspectiva històrica permet ampliar el marc de referència i entendre els fets no -o no només- com a successos sociopolítics concrets i recents sinó com a manifestacions actuals o continuïtats d'un fenomen longitudinal. També és cert que des d'aquesta perspectiva es fa més difícil analitzar de manera precisa fenòmens socials que es desenvolupen en temps real o recentment, amb la qual cosa pot afirmar-se que totes dues aproximacions acadèmiques són necessàries i complementàries.

Conclusions: tot un nacionalisme a explorar

En resum, s'ha provat d'exposar aquí les principals línies de recerca acadèmica desenvolupades i potencialment desenvolupables entorn el nou espanyolisme a la Catalunya autònoma. Per una banda, pel que fa a la recerca empírica, s'han definit tres àmbits de recerca diferents. En primer lloc, sobre perfils i xarxes, **s'ha destacat la importància de factors sociodemogràfics com l'ascendència familiar, la llengua d'ús habitual i l'estatus socioeconòmic**; en segon lloc, sobre discursos i pràctiques, s'han destacat diverses idees sobre Espanya i la nació espanyola que **conceben les particularitats de Catalunya com una potencial amenaça** i, en tercer lloc, sobre accions i pràctiques, s'ha pogut veure que els incidents polítics ja no són exclusius de l'extrema dreta i que **la llengua i la cultura poden esdevenir eines i espais de conflicte nacional**. Per una altra banda, pel que fa a la recerca històrica, s'ha comprovat que malgrat que aquest nou espai polític i social de l'espanyolisme sigui un fenomen relativament recent, el nacionalisme espanyol connecta, més o menys implícitament, amb certes tendències històriques.

Tenint en compte tot l'exposat fins ara, pot dir-se que s'obren diverses potencials línies de recerca que si bé no necessàriament tenen el nacionalisme espanyol com a concepte central, permeten comprendre, en certa mesura, la situació actual del conflicte nacional a Catalunya. En termes sociolingüístics (Boix i Vila, 1998), per exemple, **es podria estudiar la vinculació del discutit nacionalisme lingüístic espanyol amb processos de substitució lingüística del català a favor del castellà**. En termes d'identitat, també es pot estudiar la identificació nacional com a variable

vinculada a una concepció o altra de nació, de Catalunya i d'Espanya. Des d'aquí es recomana doncs, ser oberts amb els termes i no limitar la recerca a certes prenocions del llenguatge, en el sentit de Bourdieu (1994), sobre el concepte de "nacionalisme" i termes derivats. Com s'ha exposat a la primera part, dins el camp acadèmic cal rigor i precisió amb els termes, definir-los i operativitzar-los degudament. És adient, en conseqüència, diferenciar les opinions d'intel·lectuals, l'agenda política i els assaigs especialitzats del corpus de coneixement científic, doncs és en temes com aquest que els camps polític i burocràtic ho tenen fàcil per marcar l'agenda de les Ciències Socials.

Per acabar, unes darreres consideracions personals. En primer lloc, remarcar que les dades remeten a la **presència a Catalunya d'una cultura espanyola en certa manera resistent a la llengua i cultura catalanes** (Saurí, 2015), la qual sembla que està sent utilitzada i mobilitzada per determinats sectors de la societat civil i la classe política (García et al., 2009). De fet, Valero (2018) afirma que **les audiències de ràdio i televisió estan clarament segregades en funció de la identitat nacional a Catalunya**. En paraules de Saurí, "es tracta de l'existència d'un marc cultural exclusivament de referencialitat espanyola" (2015, p. 490). Aquest espanyolisme, val a dir, seria qualitativament diferent del propi de la població de "referencialitat catalana" que per una raó o altra decideix renunciar als seus vincles amb Catalunya, com pot ser el cas de membres de la burgesia catalana, o bé defensar Catalunya des d'un espanyolisme plural, coincident amb les propostes de part de l'esquerra política espanyola. Malgrat la negativa de qualificar el fenomen com a conflicte ètnic (Vergés-Girfra et al., 2019), resulta evident que aquesta resistència cultural està estretament vinculada amb la immigració espanyola a Catalunya. En aquest sentit, Torner (2007) s'atreveix a categoritzar de "colonial" la defensa del bilingüisme com a mitjà per imposar l'obligació a tota la població de Catalunya de conèixer el castellà com si fos la llengua pròpia. **El component demogràfic, per tant, ha de formar part de l'anàlisi del nou nacionalisme espanyol**, tot rebutjant alhora les propostes reduccionistes i essencialistes del biculturalisme que defensen algunes entitats.

Ara sí, en darrer lloc, com a proposta personal, també **valdria la pena començar a plantejar aquesta temàtica des del marc de referència dels Països Catalans**, com ja han fet i fan alguns recercadors (Solé, 1980, i Lladonosa, 2013, per exemple). Si bé és cert que les legalitats autonòmiques i estatals han erigit fronteres polítiques i socials dins el territori, de manera que el nacionalisme espanyol es manifesta de manera diferent a cada autonomia -així ho exposa Muñoz a la seva tesi, en termes d'identitat (2008)-, sembla evident la possibilitat establir paral·lelismes i similituds entre el nacionalisme espanyol al Principat, al País Valencià (vegeu Vicent Flor (2009) i l'estudi del blaverisme), a les Illes Balears (vegeu el "gonellisme" a Catalaforra i Moranta (2005) i similars) i a la Franja de Ponent (vegeu entitats com la Federació d'Associacions Culturals de l'Aragó Oriental). Aquest marc de referència permetria explorar més a fons la vinculació de la catalanofòbia -alternativament, també termes com el de conflicte o odi ètnic- amb el nacionalisme espanyol i, fins i tot, predir mínimament, en el plantejament d'Elster (2007), quina és la possible evolució de l'espanyolisme en funció a la demografia, els usos lingüístics i les polítiques públiques, entre d'altres. Sigui com sigui, l'exposat a aquest text pot ser d'interès i utilitat per als recercadors i curiosos catalans -i no catalans- atents i interessats en les darreres tendències socials de caràcter nacional a Catalunya.

Aquí conclou la tercera i darrera publicació d'aquest text sobre l'estat de la qüestió de la recerca sobre nacionalisme espanyol. Si voleu realitzar-ne qualsevol crítica, comentari o aportació, podeu contactar amb l'autor a [marc.alcalarm\[at\]gmail.com](mailto:marc.alcalarm@gmail.com).

Un cartell demanant l'exhumació de Torra en una manifestació de Societat Civil Catalana. Foto: Adrià Costa

Bibliografia

- Balanzà i Prims, A. (2006). *Boadella & cia. Els intents de crear un partit espanyolista a Catalunya*. Badalona, Espanya: Ara Llibres.
- Boix i Fuster, E. i Vila i Moreno, F. X. (1998). *Sociolingüística de la llengua catalana*. Barcelona, Espanya: Ariel Lingüística.
- Borràs i Abelló, J. (2016). *Desmuntant Societat Civil Catalana*. Barcelona, Catalunya: Edicions Saldonar.
- Borràs i Abelló, J. (2018). En nom d'Espanya. A *Anuari Mèdia.cat. Els silencis mediàtics de 2016-17* (p. 6-15).
- Bourdieu, P. (1994). La pràctica de la sociologia reflexiva. A *Per una sociologia reflexiva* (p. 189-229). Barcelona, Catalunya: Herder.
- Calaforra, G. i Moranta, S. (2005). Propostes i despropòsits: aspectes del gonellisme. *Els Marges: revista de llengua i literatura*, (77), 51-73.
- Cartografia de la intolerància política. (2019). Consultat el 20 d'octubre.
- Cartografia de la repressió de l'1 d'octubre. (2019). Consultat el 30 d'octubre.
- Culla i Clarà, J. B. (2009). *La dreta espanyola a Catalunya. 1975-2008*. Barcelona, Catalunya: La Campana.
- Direcció General de Política Lingüística. (2019). *Els usos lingüístics de la població de Catalunya. Resultats de l'Enquesta d'usos lingüístics de la població. 2018* (pdf).
- Elster, J. (2007). "¿Es posible la ciencia social?", a *La explicación del comportamiento social* (p. 477-499). Barcelona, Catalunya: Gedisa.

- Flor i Moreno, V. (2009). *L'anticatalanisme al País Valencià: Identitat i reproducció social del discurs del "Blaverisme"* [tesi doctoral].
- García, A., Espasa, A., Sastre, P. i Zambrano, X. (2009). *Fabricar l'immigrant. Aprofitaments polítics de la immigració. Catalunya 1977-2007*. Lleida, Catalunya: Pagès Editors.
- Gendrau i Julià, L. (2012). Joves, mitjans de comunicació i consum cultural. *Treballs de Sociolingüística Catalana*, (22), 179-188.
- Generalitat de Catalunya. (2018). *Primer d'Octubre*.
- Hierro Hernández, M. J. (2012). *Change in National Identification. A study of the Catalan case* [tesi doctoral].
- Laitin, D. i Solé i Puig, C. (1983). Aplicación de la teoría de los juegos a las actitudes y política lingüísticas. El caso de los inmigrantes y autóctonos en Cataluña. *Papers*, (27), 11-47.
- Lladonosa Latorre, M. (2013). Catalanitat(s) als Països Catalans. *Mirmanda: revista de cultura*, (8), 9-23.
- Muñoz Mendoza, J. (2008). *From national catholicism to democratic patriotism? An empirical analysis of contemporary Spanish national identity* [tesi doctoral] (pdf).
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Cambridge, Estats Units d'Amèrica: Harvard University Press.
- Plataforma per la Llengua. (2018). *Informe de discriminacions lingüístiques 2017* (pdf).
- Plataforma per la Llengua. (2019a). «Así yo no puedo darle por acatada la Constitución. Por favor, en castellano.» 25 casos nous de discriminació lingüística greu patits per ciutadans catalanoparlants durant l'any 2018 a mans de les administracions públiques de l'Estat espanyol (pdf).
- Plataforma per la Llengua. (2019b). *Informe de queixes lingüístiques 2018. Recopilades al llarg de l'any 2018 a la Plataforma per la Llengua* (pdf)
- Saurí Saula, E. (2015). *Incorporacions lingüístiques. Una aproximació a les apropiacions lingüístiques dels immigrants dels anys cinquanta i seixanta i dels seus fills i filles* [tesi doctoral].
- Solé i Puig, C. (1980). La identificación de los inmigrantes con la "cultura catalana". *Reis: Revista española de investigaciones sociológicas*, (9), 119-138.
- Valera Ordaz, L. (2018). Medios, identidad nacional y exposición selectiva: predictores de preferencias mediáticas de los catalanes. *Reis: Revista española de investigaciones sociológicas*, (164), 135-154.
- Vergés-Gifra, J. (coord.), Serrano Balaguer, I. i Serra i Serra, M. (2019). *Un biaix etnicista en la política catalana? L'efecte desigual del "procés"* (pdf). Girona, Catalunya: Càtedra Ferrater Mora de Pensament Contemporani de la Universitat de Girona.